

П.Т.Тронько (Київ)

**50-РІЧЧЯ ВІД ЧАСУ ЗАСНУВАННЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКЦІЇ
«УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»**

У 2007 р. виповнилося 50 років з часу заснування (18 грудня 1957 р.) Головної редакції Української радянської енциклопедії – наукового редакційно-видавничого закладу. Завданням його було видання довідково-енциклопедичної літератури в Україні. Головну редакцію УРЕ було створено у Києві в складі Академії наук УРСР. За час свого існування вона видала універсальні галузеві енциклопедії, енциклопедичні словники, довідники з різних галузей знань.

Нині, коли переосмислюється історичний шлях, пройдений Україною, впроваджуються нові методи дослідження, можна по-різному ставитися до видань Головної редакції УРЕ. Основне – не відкидати все те позитивне, що зробили її співробітники. Слід зрозуміти ті умови, в яких вони працювали. Малопродуктивно мазати дьогтем усе, що було створено в Україні в радянські часи. Адже мільйони людей жили в певному, вкрай політизованому та ідеологізованому суспільстві й діяли відповідно до своїх переконань. У тому, що зроблено ними і перейшло у спадок сучасникам, не все заслуговує осуду.

Сказане стосується й одного з видань Головної редакції УРЕ – «Історії міст і сіл Української РСР». Це 26-томне видання почали видавати у 1967 р. (тобто 40 років тому) й завершили в 1974 р. Це була фундаментальна праця, котра не має аналогів у світі. Вона відповідає всім вимогам, які пред'являються до краєзнавчих видань: матеріали підготовлено у формі історичних нарисів, котрі охоплюють майже всі аспекти дослідження конкретної місцевості (географічні особливості, формування території, минуле, взаємозв'язки людини та природи, історію населення, розвиток господарства, економіки, культури, освіти тощо).

Вихід у світ «Історії міст і сіл Української РСР» започаткував новий напрям в історіографії – повний літопис минулого України крізь призму населених місць. Це видання навіть вийшло за рамки традиційних краєзнавчих досліджень. Завдяки йому вперше всі міста й більшість селищ міського типу, численні села одержали свою біографію, яка відображала всі історичні періоди їхнього розвитку.

Роботу з підготовки та видання «Історії міст і сіл Української РСР» здійснювала Головна редакційна колегія, котру очолював *П.Т.Тронько* (з 1978 р. – академік АН УРСР). До складу редколегії входили провідні вчені – співробітники вузів та науково-дослідних установ. Біля колиски цього видання стояли головний редактор Головної редакції УРЕ академік *М.П.Бажан* і його заступники – доктори історичних наук *О.К.Касименко* й *І.І.Компанієць*. Багатопланову роботу з надання науково-методичної допомоги редколегіям та авторським колективам томів здійснив Інститут історії АН УРСР.

До видання «Історії міст і сіл Української РСР» було залучено провідних учених (*Б.Рибакова*, *Є.Жукова*, *І.Мінца*, *О.Нарочницького*, *М.Кіма*, *Ю.Бромля*, *П.Волобуєва* й ін.), письменників, учителів, бібліотечних, архівних, музейних працівників, краєзнавців України, Росії, Білорусії, Молдови. У ході підготовки видання «Історії міст і сіл Української РСР» було поставлене завдання написати

наукову біографію населених пунктів України з найдавніших часів. Для цього було створено авторські колективи та редколегії томів, які з цим завданням повністю впоралися.

Загальний обсяг цієї 26-томної праці становить 2361,3 авторських аркуша. У томах вміщено 1340 статей з історії обласних і районних центрів, міст й інших найбільш значних населених пунктів. Крім того, надруковано довідкові статті про всі селища міського типу та села – центри селищних і сільських рад. Таких статей у виданні – 8319. В усіх томах вміщено понад 9 тис. ілюстрацій, переважну частину котрих до того не друкували, 620 карт та картосхем. У цьому виданні кожній області присвячувався окремий том (усього 25 томів за кількістю областей України) й один – Києву. Кожна книга розпочинається вступним словом від редколегії, статтями з історії області та обласного центру. Решту нарисів було згруповано в алфавітному порядку за назвами районів – про район – центр зі стислим описом історії району, далі, також за алфавітом, подавалися інші нариси і, нарешті, статті-довідки про селища міського типу й села – центри сільських і селищних рад.

У томах друкувалися географічні та іменні покажчики, післямови від редколегії тощо. Першим вийшов том «Харківська область». Завершилося видання томом «Кримська область» (1974 р.).

Усі томи ретельно опрацьовано. Матеріали обговорювали на відкритих громадських зборах жителів міст і сіл. Багато нарисів попередньо було надруковано на сторінках міських та районних газет, транслювалося по місцевому радіо. Широке обговорення на місцях допомогло уникнути недоліків й упущень щодо важливих фактів.

Грунтовну наукову апробацію пройшло видання на Всесоюзній науковій конференції у Києві в 1972 р. Кожний том затверджували на редколегії області, а потім на засіданні відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР. Остаточну наукову та редакційно-видавничу підготовку рукописів здійснювали редакційні групи Головної редакції УРЕ.

Громадськість позитивно зустріла вихід у світ «Історії міст і сіл Української РСР». У листі до П.Т.Трощака Президент АН УРСР Б.Є.Патон оцінив роботу над цим виданням як трудовий подвиг, велику справу з наукової й політичної точки зору (11 червня 1974 р.).

Тиражі томів здебільшого становили 15 тис. примірників (Дніпропетровський том – 25 тис.). Це видання повністю реалізовано, частину було надіслано в інші країни.

Наукова цінність видання полягає у тому, що воно написане на широкій джерельній базі з архівів України, Росії, Білорусії, Молдови, спогадах учасників історичних подій. Такого масштабно-го використання документальних і літературних джерел не знало до цього жодне видання в УРСР.

Вихід цієї колективної праці – помітна подія у науковому й культурному житті республіки. Видання одержало високу оцінку у пресі. У 1976 р. постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР П.Т.Трощака, І.С.Слабєєву, О.К.Касименку, І.І.Компанієць за працю «Історія міст і сіл Української РСР» було присуджено Державну премію СРСР у галузі науки й техніки.

Звичайно, у такому великому за обсягом та складному за змістом виданні були окремі хиби. Із погляду сьогодення воно не позбавлене вад, породжених умовами тоталітарної системи, котра позначилася на історичній літературі. І це було характерним для історичної науки того періоду.

Найголовніше значення «Історії міст і сіл Української РСР» полягає у тому, що вона дала могутній поштовх розвитку краєзнавчого руху в Україні, сприяла поширенню серед населення знань про рідний край, його минуле, традиції, культуру, підвищила інтерес до пізнання і вивчення історії українського народу. Багато авторів-краєзнавців цього видання й тепер активно працюють над дослідженням проблем регіональної історії. Зібрані дослідниками матеріали розширили джерельну базу історико-краєзнавчої літератури, поповнили фонди архівів та музеїв.

У процесі роботи над цим виданням відкрилися широкі можливості для дальшої наукової розробки минулого міст і сіл, для врахування у практичному містобудуванні історичної цінності давньої міської забудови. Величезна за своїм обсягом робота, проведена українськими краєзнавцями, дала змогу осмислити роль та місце кожного населеного пункту в історії українського народу, знайти варіанти оптимального поєднання старого й нового у міській забудові.

Зміни, що відбулися у незалежній державі в останні роки, роблять нагальною потребою перевидання «Історії міст і сіл України», спонукають патріотів та ентузіастів до зусиль у цьому напрямі. У переломний період вітчизняної історії українцям, як ніколи, потрібно глибоко усвідомлювати свої корені, джерела духовності й на цій основі відновлювати почуття національної свідомості та гідності, почуття того, що вони є великим народом, котрий має давнє минуле і розвинуту культуру. Знання історії рідного краю духовно збагачує людину, виховує почуття любові до Вітчизни, глибоку повагу до традицій свого народу.